

УДК 094.5(477):2-536.6(093)

Ірина Ціборовська-Римарович,

старш. наук. співроб. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ,
канд. іст. наук

**СТАРОДРУКИ З КНИГОЗБІРНИ
КРЕМЕНЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ ОТЦІВ РЕФОРМАТИВ
ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ МОНАСТИРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ**

Стаття присвячена історії книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів, в якій висвітлюється склад і зміст бібліотечного фонду, подається джерелознавча характеристика провенієнцій його стародруків у контексті історії монастиря, інформація про шлях надходження книгозбірні до фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ключові слова: історичне бібліотекознавство, Орден менших братів реформатів, бібліотека Кременецького монастиря отців реформатів, монастирські бібліотеки, провенієнції.

Кременецький монастир отців реформатів в ім'я св. Петра з Алькантари за адміністративно-територіальною організацією цієї гілки Ордену менших братів (*Ordo Fratrum Minorum strictoris observantiae; Ordo Reformatorum*) входив до Руської провінції отців реформатів, яка носила ім'я Діви Марії Скорботної, а за адміністративно-територіальним устроєм Римокатолицької Церкви знаходився у Луцькій дієцезії [7, с. 17]. На середину XVIII ст. цей осередок мав 14 ченців [7, с. 17]. Міністр Руської провінції реформатів як адміністратор відповідного рангу мав печатку із зображенням Діви Марії та написом «*Sigillum Ministri Provinciae Reformatae Russiae B. V. M. Dolorii*» [7, [6] f.].

Монастир реформатів тоді ще у передмісті Кременця був запроєктований архітектором родини Собеських Антонієм Каstellі (*Castelli*) на кошти Теофіли Вишневецької з Лещинських герба «Венява» (1680–1757), удови краківського каштеляна князя Януша Антонія Вишневецького (1678–1741) * [2, с. 236]. Підготовлений проект був

* У статті О. Романченка, на яку ми посилаємося, написано так «...на кошти Терези Вишневецької, удови краківського каштеляна». Тут вкралася прикра помилка. Бо в окреслений час пост краківського каштеляна з роду Вишневецьких обіймав Януш Антоній (1678–1741), а його дружиною була Теофіла з Лещинських. Див.: *Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 384–390.*

затверджений орденською капітулою. У 1746 р. автор проекту приїздив до Кременця для огляду місця будівництва. За актом візитації 1802 р. відомо, що до 1745 р. костел і кляштор отців реформатів були дерев'яними і пізніше згоріли під час випадкової пожежі [2, с. 236]. На місці втрачених будівель були зведені мурований костел і монастир на кошти познанського воєводи Станіслава Потоцького герба «Пилява», виділені ним у 1760 р. [17, с. 156]. У згаданому документі візитації вказано 1771 р., вочевидь, рік завершення будівництва [2, с. 236]. За інформацією «Siownika geograficznego» у 1806 р. будівлі закритого монастиря було передано отцям василіяна, згодом будівлі надійшли у розпорядження російської православної церкви [15, с. 780]. За іншими джерелами монастир проіснував до 1807 р. [2, с. 236].

Бібліотеки, з більшими або меншими обсягами фондів, були невід'ємною складовою в організації монастирського життя і відігравали важливу роль у його діяльності. У монастирях різних католицьких орденів бібліотеками, як правило, опікувалися бібліотекарі. В коло їхніх обов'язків входило утримувати книжки й бібліотечне приміщення в належному порядку, описувати книжки, видавати їх за замовленнями і контролювати повернення книжок у фонди, дбати про поповнення книжками монастирської книгозбірні. В отців реформатів недбалість бібліотекаря каралося замкненням його на 10 днів у приміщенні бібліотеки для того, щоб він мав час навести там порядок [12, с. 69].

Книгозбірня Кременецького реформатського монастиря не стала до цього часу об'єктом спеціальних історико-книгознавчих досліджень. Мета підготовленої публікації – на основі документальних джерел, які були у нашому розпорядженні, висвітлити історію монастирської книгозбірні, подати історико-книгознавчу характеристику виявлених стародруків та джерелознавчий огляд їхніх провенієнцій.

Як зазначає у своїй праці Ф. Радзішевський, монастирська книгозбірня не була численна, і після закриття монастиря була перевезена до монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах (нині с. Шумського р-ну Тернопільської обл.) [13, с. 37]. Обсяг книжкового фонду Ф. Радзішевський не вказує. У джерелознавчих і бібліотечнознавчих працях сучасних польських дослідників М. Підлипчак-Маєрович та У. Пашкевич книгозбірня кременецьких отців реформатів не згадується [12; 9; 10; 11].

До Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) стародруки бібліотеки Кременецького реформатського монастиря надійшли у складі фонду бібліотеки Луцько-Житомирської римо-

католицької семінарії (далі – ЛЖС), до якої потрапили у складі книгозбірні Дедеркальського монастиря отців реформатів, закритого у 1891 р. У складі семінарської бібліотеки книжки кременецьких отців реформатів надійшли до Волинського науково-дослідного музею у Житомирі. Згідно з постановами Президії Укрнауки від 2 червня 1928 р. і колегії Наркомосу від 2 липня 1928 р. книжкові фонди Волинського науково-дослідного музею передавалися до Всенародної Бібліотеки України у Києві (далі – ВБУ), тепер НБУВ. 9 жовтня 1932 р. було підписано акт передачі книжок із Житомира до ВБУ.

У НБУВ тепер зберігається найбільш відома частина книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів. У процесі існування бібліотечного фонду, що припадав на час зменшення кількості католицьких монастирів на етнічних українських землях у XIX ст. та на буремні роки соціально-політичних катаклізмів у Російській імперії, згодом у СРСР, у XX ст., якась частина книжок «відбилася» від нього. Про дві такі книжки з монастирської книгозбірні ми маємо документальну інформацію. Один стародрук сьогодні зберігається у бібліотеці Папського польського колеґіуму в Римі. Це примірник твору Станіслава Клечевського «*Lechus historiae Poloniae restitutus*», опублікованого в Оломоуці у 1774 р. [шифр: SD.138] [5, с. 59, № 206]. Стародрук має традиційний запис про приналежність монастирю латинською мовою: «*Conventus Cremenecensis P[atri]u[m] Reform[atorum]*» («Кременецького монастиря отців реформатів»). Ще один стародрук, примірник праці Христофора Шейнера «*Rosa Ursina*», опублікований у Браччіано у 1626–1630 рр., зберігається тепер у фонді Державного педагогічного музею у Києві. Примірник має на титульному аркуші такий напис: «*Conventus Cremenecensis P[atrum] Refor[matoru[m], eleemosyna C[onve]ntu [...]parae / 1762*» («Кременецького монастиря отців реформатів, на пожертвування монастиря ... 1762 р.»). На його звороті стоїть штамп бібліотеки Житомирського обласного краєзнавчого музею з написом «Бібліотека // Обласн. н./д. краєзнавчий // МУЗЕЙ // в м. Житомирі // № 64736». Як повідомляє напис, твір Х. Шейнера було придбано 1762 р. на кошти, пожертвовані монастирю.

Нині стародруки з провенієнціями Кременецького монастиря реформатів у фондах НБУВ зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВІК) у збірному колекційному фонді, який включає в себе бібліотеки ЛЖС, луцької капітули та луцьких біскупів (шифр колекції «Armar»), у видавничих і хронологічних колекціях відділу

стародруків та рідкісних видань (далі – ВСПВ): колекції інкунабулів (шифр колекції IA), колекції палеотипів (шифр колекції Pal.), колекції плантенів (шифр колекції Pl.), колекції ельзевірів (шифр колекції Elz.), колекції видань другої половини XVI ст. – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом (шифр колекції In.). Виявити стародруки кременецьких реформатів можна тільки за провенієнціями, передивляючись фонди *de visu*. Тепер, внаслідок евристичної роботи з фондами, виявлено 52 стародруки, які походять із книгозбірні Кременецького реформатського монастиря. Подальша робота з фондами ВСПВ і ВІК внесе зміни щодо кількості книжок кременецької книгозбірні у фондах НБУВ. Оскільки сучасним дослідникам не відомі рукописні каталоги чи інвентарі кременецької бібліотеки часу її функціонування, на сьогодні основним джерелом для дослідження історії бібліотеки, складу і змісту її фондів, їх комплектації слугують саме стародруки з провенієнціями Кременецького монастиря.

На титульних аркушах, форзацах і сторінках стародруків із Кременецької книгозбірні отців реформатів містяться записи, які констатують приналежність примірників монастирю. Найпоширенішою формою запису є така: «*Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum*» («Кременецького монастиря отців реформатів»). Під час роботи з фондами було виявлено поширеніший запис, в якому фігурує назва монастиря: «*Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum ad S^m Petrum de Alcantara*» («Кременецького монастиря отців реформатів в ім'я св. Петра з Алькантари») (НБУВ, ВІК, шифр: Armar 16/914). Всі записи зроблено латинською мовою.

У монастирській книгозбірні була представлена продукція друкарень Антверпена, Базеля, Бамберга, Бердичева, Берліна, Браччіано, Варшави, Венеції, Вроцлава, Замостя, Зульцбаха, Кельна, Кракова, Лейдена, Лейпціга, Лондона, Львова, Оломоуца, Падугі, Перемишля, Праги, Реджіо-нель-Емілії, Сандомира, Трента, Франкфурта на Майні.

Хронологічні рамки видань, які зберігалися у бібліотеці охоплюють XV–XVIII ст.

Щодо мови видань, то переважна більшість виявлених із монастирської книгозбірні стародруків надрукована латинською мовою, незначна кількість – польською і дві – італійською.

Виявлені стародруки мають шкіряні, пергаментні і напівшкіряні оправи. На форзацах кременецькі примірники мають рукописні шифри бібліотеки

ЛЖС, а на корінцях – паперові фабричні наліпки зі словом «Armar», що в перекладі з латинської мови означає «шафа», на яких вписано розстановочний шифр примірника.

Апріорі можна говорити про те, що у монастирській книгозбірні домінувала література теологічної тематики. У складі бібліотечного фонду повинні були бути видання Святого Письма і коментарі до нього, твори отців Церкви, агіографічна література, проповіді та релігійно-моральні повчання, збірки панегіриків та підручники з риторики, правила орденського життя, твори античних авторів тощо. Серед виявлених видань є книжки, присвячені всесвітній історії, історії Речі Посполитої, історії Церкви, медицині, астрономії тощо.

У кременецькій книгозбірні були представлені твори представників різних католицьких орденів: членів Товариства Ісуса – Роберта Беларміна (Bellarmin; 1542–1621), Ангела Галуччі (Gallucci; 1606–1674), Георгія Генгеля (1657–1727), Каспара Дружбицького (Drużbicki; 1590–1662), Франциска де Мацедо (Macedo; 1596–1681), Франсуа Непвю (Nepvue; 1639–1708), Каспара Санчеса (Sanchez, лат. Sanctius; 1554–1628), Каспара Схота (Schott; 1608–1666), Христофора Шейнера (Scheiner; 1575–1650), Антонія Янішевського (нар. 1728 р.), львівського каноніка і київського кафедрального каноніка; Ордену домініканів – Клементя Ходикевича (Chodykiewicz); Ордену босих кармелітів – Йосафата від св. Казимира, проповідника Вишневецького монастиря босих кармелітів; Ордену св. Августина – Абрахама від св. Клари; Ордену реформатів – Станіслава Клечевського (Kleczewski; †1799), Гауденція Пікульського (Pikulski; †1763) – обидва реформати Руської провінції, С. Клечевський у свій час обіймав посаду провінціала Руської провінції і був гвардіаном Кременецького монастиря [16, с. 757], о. Рафаеля з Риму (Rafaello Da Roma); Ордену піярів – Арнольда Казимира Жеглицького (Żeglicki; 1696–1766); Ордену францішканів обсервантської гілки – Дієго де Естелли (лат. Didacus Stella, світське ім'я Diego Ballesteros y Cruzas; 1524–1578).

У реформатській бібліотеці зберігався латинськомовний переклад із французької твору члена Товариства Ісуса, аскетичного письменника, ректора єзуїтського колегіуму в Ренне Франсуа Непвю «*Considerationes Christianae pro singulis anni diebus*» (Вроцлав, 1738–1739; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 16/914). Друкарня Вроцлавського єзуїтського колегіуму видала цей твір – «Християнські думки на кожен день року розкладені», у 6 томах. З бібліотеки кременецьких отців реформатів маємо конволют, до складу якого

входять 4-й, 5-й і 6-й томи вказаного видання. У монастирській книгозбірні був примірник твору відомого свого часу французького письменника-богослова, непримиренного кальвініста Андре Ріве (Rivet, лат. Rivetus; 1572–1651) «Apologeticus, pro suo de Verae et sincerae Pacis Ecclesiae proposito. Contra Hugonis Grotii Votum...» (Лейден, 1643; НБУВ, ВСРВ, шифр: Elz. 132), виданий у відомій на всю Європу нідерландській видавничій фірмі Ельзевірів, яка опублікувала не один твір цього протестантського богослова. Цікаво, що на титульному аркуші згаданого стародруку вміщено такий запис латинською мовою: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reforma/torum / 1768. / Prohibit[us]» («Кременецького монастиря отців реформатів. 1768 р. Заборонена»). Він засвідчує, що книжка надійшла до монастиря у 1768 р. і відносилася до рангу заборонених папською курією видань. Відповідно за діючими правилами вона мусила зберігатися у бібліотеці окремо від усіх інших, не заборонених, книжок, «під замком».

З агіографічних творів кременецької книгозбірні можна назвати такі: друге видання твору португальця Франциска від св. Августина де Мацедо «Vitae Sanctorum Joannis de Matta et Felicis Valesii...» (Львів, 1754) – життєпис засновників Ордену тринітаріїв св. Жана де Матта (1150–1213) та св. Фелікса Валуа (1127–1212); «Krótkie zebranie życia, cnot y cudow B. Jozefa Dezy z Kopertynu Zakonu Braci Mniejszych S. Franciszka konwentualów ..., teraz z włoskiego na polski ięzyk przetłumaczone...» (Львів, 1756; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 15/755) – опис життя і чудес св. Джозефа Деса з Купертино, члена Ордену менших братів конвентуалів (Desa, Deza; 1603–1663); твір реформата отця Рафаеля з Риму «Życie wielibnego ... O. Leonarda Casanova z Portu S. Maurycego, missionarza apostołkiego Zakonu BB. Mniejszych Reformatów Prowincji Rzymskiej..., teraz z włoskiego na polski przetłumaczone iednym z reformatów Kustodji Ruskiej z skrocciem...» (Львів, 1757; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/74) – про життя отця реформата, св. Леонарда з Порто-Мауриція Касанови (St. Leonardo da Porto Maurizio Casanova; 1676–1751), який вважається патроном місіонерських приходів. Перше видання цієї праці побачили світ у Римі 1754 р. Стародрук «Vita della venerabile Madre Giovanna Maria della Croce di Roveredo...» (Тренто, 1770; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/31) присвячений життєпису св. Джованні Марії делла Кроче з Роверето (Croce; 1603–1673).

Історична галузь знань була представлена працями давньогрецьких, давньоримських і давньоєврейських істориків: Діонісія Галікарнаського

«Antiquitates Romanum» (Реджіо нель Емілія, 1498; НБУВ, ВСРВ, шифр: IA 125), Плутарха «Graecorum Romanorumque illustrium vitae» (Базель, 1550; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 987), Светонія «De XII Caesaribus libri VIII» (S.l., 1605; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/39), Йосифа Флавія «Opera» (Базель, 1524; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 923), працями істориків пізніших часів: італійського історика, ченця Ангела Галуччі «De Bello Belgico» (Зульцбах, 1677; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/39), німецького історика, професора історії Лейденського університету Георга Горна (Horn, лат. Hornius; 1620–1670) «Historia Ecclesiastica et Politica» (Лейден, 1668; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 11/128), Станіслава Клечевського «Sarmatia Europea» (Львів, 1769; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/76) та «Lechus historia Polonae restitutus» (Оломоуц, 1774; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 12/60), новогрудського воєводи, науковця, мецената і бібліофіла князя Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) «Lechi et Czechi deversus scriptor recentissimum vindiciae» (Лейпціг, 1771; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 11/148).

З медичної галузі знань у фонді бібліотеки були примірники видань праць лікарів давніх часів та Модерної доби. Наприклад, праця відомого грецького лікаря Діоскорида Педанія (II–I ст. до н. е.) «De medicinali material libri sex... Ioanne Ruelio... interprete...» (Франкфурт, 1549; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 994). Його твір «Про лікарські засоби» відіграв важливу роль у розвитку медичної науки. В ньому подано опис усіх відомих тоді медикаментів рослинного, тваринного та мінерального походження. Найбільшу увагу автор приділив лікам рослинного походження, описавши бл. 600 рослин та їхні лікувальні властивості, просистематизувавши їх за певними морфологічними ознаками, що відіграло важливу роль у систематизації рослин; праця відомого грецького хірурга та акушера Павла Егінського (Paulus Aegineta, VII ст.) «Opus de re medica» (Кельн, 1534; НБУВ, ВІК, шифр: Pal. 1179). До більш пізнього часу відносяться праці мантуанського лікаря Марцелія Донатуса (Marcellius Donatus; (1538–1602) «De medica historia mirabilis libri sex» (Венеція, 1597; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 5 (1) та медика Йострерія де Йострерії з Бассано (Iostreio de Iostreio Bassanensis) «Admiratione medicae...» (Венеція, 1596; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 5 (2)). Останні два видання складають конволют. Марцелій Донатус увійшов в історію медицини як лікар, який у 1586 р. вперше описав виразку шлунку з автопсії, що стало важливим кроком у розвитку хірургії шлунку.

У монастирській книгозбірні зберігалася видання відомої праці німецького астронома, фізика і математики, члена Товариства Ісуса

Христофора Шейнера (Scheiner, 1575–1650) «*Rosa ursine*» (Браччіано, 1626–1630). Автор був професором математики і гебрайської мови в університетах Фрейбурга та Інгольштадта, згодом ректором єзуїтського колегіуму в Нейсі (Силезія). Він незалежно від Г. Галілея (1564–1642) та Й. Фабріціуса (1587–1615) відкрив плями на Сонці та факели. Він визначив період обертання Сонця і нахил його осі обертання до площини екліптики, склав карту Місяця, винайшов два креслярські інструменти: прилад для креслення конічних перерізів і пантограф – прилад для виготовлення копій креслень, планів, карт із зміною масштабу. Х. Шейнер виводив телескоп, пристосовавши його для спостереження Сонця – геліоскоп та для спостереження земних предметів – «земний телескоп». З приводу походження плям на Сонці Х. Шейнер розпочав наукову полеміку з Г. Галілеєм, яка тривала не один рік. Праця «*Rosa ursine*» присвячена спостереженням плям на Сонці і є найголовнішою роботою Х. Шейнера, яка віддзеркалює полеміку автора з Г. Галілеєм. Упродовж наукової діяльності Х. Шейнер змінював свою думку про походження сонячних плям. Спочатку він пояснював їх походження темними тілами, які обертаються навколо зірки. Згодом він пристав до думки, що плями – це западини на сонячній поверхні.

Видання багато ілюстроване кресленнями і планами, які демонструють розміщення плям на Сонці впродовж року, гравюрами із зображеннями телескопа і геліоскопа. Загалом стародрук має бл. 169 ілюстрацій. Вже у ХІХ ст. це видання відносили до рангу бібліографічних раритетів. Воно фігурує у бібліографічному довіднику Ж. Брюне [4, V, 194].

У монастирській книгозбірні був примірник відомого видання багатомовного словника англійського орієнталіста Едмунда Кастелла (Kastell, лат. Castellus; 1603–1683) «*Lexicon Heptaglotton*» (Лондон, 1669; НБУВ, ВСРВ, шифр: Іп. 679). Це видання внесено до бібліографічного довідника раритетів Ж. Брюне [4, I, 1625]. Назване видання представляє собою словник гебрайської, халдейської, сирійської, самаритянської, ефіопської, арабської і персидської мов із коротким викладом граматик кожної з них.

Цікавим, на нашу думку, є факт наявності у книгозбірні видання з кулінарного мистецтва. Це – книжка Бартоломея Стефані (Stefani), шеф-кухаря герцога Мантуї, «*L'Arte di ben cucinare...*» (Венеція, 1690; НБУВ, ВСРВ, шифр: Іп. 662). Примірник у минулому належав львівському лікарю Миколаю Гордону, одному з представників шотландської родини, яка осіла у Речі Посполитій [14, с. 206].

У фонді монастирської бібліотеки зберігався конволют із трьох алігатів, якими були три прижиттєві видання праць відомого чеського лікаря й вченого Яна Марка Марці (лат. Joannes Marcus Marci de Kronland; 1595–1667), ректора Карлового університету у Празі, який вісім раз обирався деканом Медичної школи цього університету. До конвольту увійшли такі праці: «*Philosophia vetus restituta*» (Прага, 1662), «*Labyrintus in quo via ad circuli quadratura pluribus modis exhibetur*» (Прага, 1654), «*Thaumantias: Liber de arcu coelestis deque colorum apparentium naturae, ortu, et causis...*» (Прага, 1648; НБУВ, ВСРВ, шифр: Іп. 696).

Бібліотечний фонд формувався традиційними шляхами: через закупівлю книжок, дарами, обміном, ймовірно, дублетними примірниками з іншими монастирями, успадкуванням книжок після померлих ченців. Головним джерелом відомостей про шляхи надходження книжок до монастиря є провенієнції. Вони засвідчують належність примірника до монастирської бібліотеки, форму надходження: купівля, дар, заповіт, вказують особи дарувальників, попередніх власників, у деяких випадках – час придбання книжки.

Провенієнції зі сторінок примірників кременецької бібліотеки констатують факти передачі книжок з одного монастиря до іншого. Наприклад, до Кременецького монастиря надходили книжки з Холмського та Львівського реформатських монастирів. На примірнику твору августиніанця Абрахама від св. Клари «*Grammatica religiosa...*» (Кельн, 1719; НБУВ, ВІК, шифр: Агмар 16/37) міститься запис, який засвідчує, що книжка у 1756 р. перебувала у Холмському монастирі в ім'я св. апостола Андрія отців реформатів, а згодом надійшла до Кременецького монастиря: назву «*Chelmensis*» було закреслено і замінено на «*Kremenecensis*». Ще один випадок ілюструють маргінальні записи на стародруках, які були у посіданні доктора медицини, львівського райці Миколая Гордона. Примірник твору Діонісія Галікарнаського (І ст. до н. е.) «*Antiquitates Romanae*» (Реггіо Емілія, 1498; НБУВ, ВСРВ, шифр: ІА 125) має записи, які говорять про те, що книжка за заповітом Миколая Гордона була передана до бібліотеки Львівського монастиря св. Казимира отців реформатів. Згодом вона надійшла до бібліотеки Кременецького реформатського монастиря. Після закриття цього монастиря стародрук потрапив до Дедеркальського монастиря отців реформатів, а після закриття останнього – до бібліотеки ЛЖС. Тексти записів мають такий вигляд: «*Testamento Legatus Bibliothecae Conventus Leopoliensis / Patrum Reformatorum a*

D[omi]no Nicolao / Gordon Doctore medicinae. Ore[tur] pro eo» («Надійшла за тестаментом бібліотеці Львівського монастиря отців реформатів від пана Миколая Гордона, доктора медицини. Той, що молиться за нього») [IA 125, арк. 2a] та «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatorum» («Кременецького монастиря отців реформатів»). Про цей інкунабул із провенієнцією Кременецького монастиря реформатів згадано у монографії польського книгознавця Е. Ружицького, присвяченій львівським бібліотекам доби Ренесансу і Бароко [14, с. 182]. Цим самим шляхом до книгозбірні кременецьких отців реформатів надійшли ще дві виявлені книжки, які належали у минулому М. Гордону: Йосифа Флавія (37–95/с. 100) «Opera» (Базель, 1524; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pal. 923) та згадану раніше Бартоломея Стефані «L' Art di ben cvcinare, et instruire I men periti in questa lodeuole professione...» (Венеція, 1690; НБУВ, ВСРВ, шифр: In. 662). Примірник «Opera» має такий варіант тексту запису: «Testamento Legatus Bibliothecae Conventus Leopoliensis P[atrum] Reformatorum ad S. Casimirii a D[omi]no Nicolao Gordon Doctore medicinae» («Надійшла за тестаментом бібліотеці Львівського монастиря отців реформатів в ім'я св. Казимира від пана Миколая Гордона, доктора медицини»), і наступний запис, дотичний вже книгозбірні кременецьких реформатів: «Applicatus Conventui Cremenecensi P[atrum] Reformatorum 1764» («Належить Кременецькому монастирю отців реформатів. 1764 р.»). Вище викладені факти дають підстави говорити, що доктор медицини Миколай Гордон, якого було обрано 1704 р. райцею Львівського магістрату [1, с. 404], частину своєї книгозбірні заповів Львівському монастирю отців реформатів. У 1764 р. згадані примірники вже належали Кременецькому монастирю реформатів.

На форзаці примірника твору Бернарда Бурінгера (Buringer; НБУВ, ВІК, шифр: Armar 13/46) «Sera moralia a concionatoribus in Festis Sanctorum populo e Cathedra exhibenda...» (Франкфурт, 1717) вміщено напис латинською мовою: «Hic liber concessus est ad usum P[atri] Beniamin[o] / a liberalissima manu Illus[trissi]mi Exell[enti]ssimi D[omi]ni Geor-gii Augusti comitis in Magna Konczyce et Ossownica / Wandalini Mniszzech Can[celari]ae regni Mareschalhi / Anno 1749. / Hic Liber Cum Licencia Superiorum applicatus / est a R[everendo] Patre Beniamin Lec[tore] S[a]crae T[heo]l[og]iae pro / Con[ven]tu Cremenecensi P[atrum] Reformat[um] / Anno 1750». («Ця книжка пожертвувана для користування отцю Веніаміну з найщедрішої руки найснішого, найдостойнішого пана Єжи Августа графа на Великих

Коньчицях і Осовиці Вандаліна Мнішка, Королівської канцелярії маршалка року 1749»; «Ця книжка з волі Старших надійшла від достойного отця Веніаміна, викладача святої теології, до Кременецького монастиря отців реформатів року 1750»). Запис ілюструє історичну долю примірника. Книжка була подарована якомусь отцю Веніаміну великим коронним маршалком, згодом краківським каштеляном, Єжи Августом Мнішком (1715–1778). Ймовірно, що викладач теології отець Веніамін міг належати до гілки Ордену менших братів – отців реформатів, тому і передав книжку до Кременецького монастиря. Прикметно, що представники роду Мнішків були, в певному сенсі, у духовному зв'язку з отцями реформатами. Краківський каштелян Юзеф Мнішек (†1747) похований у отців реформатів у Замості [8, с. 438]. Його молодший син Ян Кароль (†1759), підкоморій Великого князівства Литовського, похований у Варшаві в тамтешнім монастирі отців реформатів. Молодша донька останнього Людвіка (†1799), дружина познанського воєводи князя Августа Сулковського, теж похована у варшавських отців реформатів поряд із батьком [8, с. 439].

На звороті титульного аркуша примірника видання праці піяра Арнольфа Жеглицького «Bibliotheca caelestis» (Варшава, 1759; НБУВ: ВІК, шифр: Armar. 13/49) знаходиться такий запис латинською мовою: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformat[um]. Cura P[atri] Sigismundi Mezenski A[nno] D[omi]ni 1761». («Кременецького монастиря отців реформатів старанням отця Сигізмунда Мензенського року Божого 1761»). Провенієнція повідомляє, що книжка була подарована монастирю у 1761 р. отцем Сигізмундом Мензенським. Інформацію про особу дарувальника розшукати не вдалося.

Примірник видання праці Йозефа Мансі (Mansi) «Promtuarium Sacrum ac morale...» (Кельн, 1720; НБУВ, ВІК, шифр: Armar. 13/50) має такий напис латинською мовою: «Hic Liber / applicatus et / comparatus per Conventu / Cremenecensi / P[atrum] / Reform[atorum]» («Ця книжка надана і придбана Кременецьким монастирем отців реформатів»). Напис засвідчує факт купівлі монастирем цього примірника. Конвюлот, який складається з трьох творів філолога і критика Юста Ліпсія (Joest Lips; 1547–1606; НБУВ, ВСРВ, шифр: Pl. 29), виданих знаменитою голландською видавничою фірмою «Дім Плантенів»: «De constansia libri duo...» (Антверпен, 1599), «Politicorum sive Civilis doctrinae libri sex...» (Антверпен, 1594), «Saturnalium sermorum libri duo...» (Антверпен, 1598), має більш поширений запис, в якому вказано рік придбання книжки. Запис має таку форму: «Ex libris Convent[us]

Cremenecen[is] P[atrum] Reformator[um]. Hic liber A[nn]o D[omi]ni 1763 est comparatus» («З книжок Кременецького монастиря отців реформатів. Ця книжка придбана Року Божого 1763»).

Конволют із двох творів німецького історика Георга Горна «Historia Ecclesiastica et Politica» (Лейден, 1668) та «Orbis imperans» (Лейпціг, 1668) (НБУВ: ВІК, шифр: Armar. 11/128) на звороті титульного аркуша першого алігату має напис латинською мовою: «Conventus Cremenecens[is] / P[atrum] Reformatorum / 17 [...]. / Prohibitus» («Кременецького монастиря отців реформатів. 17 [...]. Заборонена»), який засвідчує статус цієї книжки як забороненої у монастирській книгозбірні. Примірник життя св. Джованні Марії дель Кроце «Vita della venerabile Madre Giovanna Maria della Croce di Roveredo, fundatrice de' due monasterie di Monache di S. Chiara, dette Urbaniste...» (Тренто, 1770; НБУВ: ВІК, шифр: Armar. 12/31) має такий запис: «Ad usum P[atrum] Reformat[orum] Provinciae Russiae, comparatus Eleemosy – nis Benefactorum, per A[dmodum] R[everendi] P[at]ri Stanislauum Kleczewski, Ministrum Provinciale Province Russiae. 1774-to Anno» («Для користування отцями реформатами Руської провінції, придбана на пожертви добродійників, достойним отцем Станіславом Клечевським, провінціалом Руської провінції 1774 року»). Книжка була куплена у 1774 р. на кошти, пожертвовані добродійниками, тодішнім провінціалом Руської провінції Станіславом Клечевським для користування реформатами його провінції.

Інформативний провенієнційний запис має примірник видання твору Діоскорида Педанія з монастирської книгозбірні. Запис, зроблений на титульному аркуші, оповідає про те, що книжку було подаровано монастирю волинським підчашием, апостольським синдиком і благодійником монастиря Феліціаном Древецьким: «Conventus Cremenecensis P[atrum] Reformatoru[m] / Dono Ill[ustri]s M[a]g[ni]f[i]ci D[omi]ni Feliciani Drzewiecki Pocillatoris Volhyniae, syndici Ap[osto]l[i]ci ac V[er]one[si]f[act]o[ris] hujus Con[ven]tus» («Кременецького монастиря отців реформатів. Подаровано найяснішим вельможним паном Феліціаном Древецьким, волинським підчашием, апостольським синдиком і благодійником цього монастиря»). За характером письма й історичними реаліями можна стверджувати, що запис зроблено не раніше 1761 р. Дійовою особою запису є Феліціан Рафал Юзеф Древецький герба «Наленьч» (нар. 1722 р.), син кременецького підкоморія Петра Древецького (†1765) і Мар'яни з Вишньовських, який послідовно обіймав такі уряди й

титули у Волинському воєводстві: волинського чашника (1748 р.), волинського підчашия (1761 р.), земського кременецького судді і кременецького хорунжого (1765 р.), кременецького підкоморія (1785 р.), був кавалером орденів св. Станіслава (1790 р.) та Білого Орла (1791 р.). Володів селами Башарівкою (нині с. Червоноармійського р-ну Рівненської обл.) і Волицею від 1749 р., селом Тетилківцями від 1759 р. (Кременецького повіту Волинського воєводства, нині с. Шумського р-ну Тернопільської обл.) [3, с. 60–61; 6, с. 259, № 932]. Книжка була подарована монастирю не раніше 1761 р., коли Феліціан Древецький фігурує вже як волинський підчаший. Статус благодійника Кременецького монастиря, як вказано у запису, вочевидь, проявився у даруванні книжки.

Продовження роботи по виявленню, бібліографічному опрацюванню та книгознавчому аналізу стародруків книгозбірні Кременецького реформатського монастиря, пошук документів, дотичних історії монастиря та його книгозбірні, дадуть можливість повніше висвітлити історію книгозбірні, бібліографічна реконструкція її фонду – документально відтворити хоча б частину її книжкового фонду, на основі зібраного і проаналізованого матеріалу визначити роль і місце бібліотеки у діяльності названого монастиря.

Список використаних джерел

1. *Зубрицький Д.* Хроніка міста Львова. – Львів : Центр Європи, 2002. – 601 с.
2. *Романченко Ол.* Архітектурно-стильові особливості монастирських комплексів Руської провінції реформатів у XVII–XVIII століттях // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dspace.nbuv.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/16954/48-Romanchenko.pdf?sequence=1. – С. 233–239 [12.12.2012].
3. *Boniecki A.* Herbarz polski. – Warszawa, 1902. – Т. 5. – 400, IV s.
4. *Brunet J. Ch.* Manuel du libraire et de l'amateur de livres. – 5-e ed. – Paris, 1860–1865. – Т. 1–6.
5. Katalog starych druków biblioteki Papieskiego Kolegium Polskiego w Rzymie / Oprac. Michał Spandowski; Proweniencje oprac. Joanna Borysiak. – Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2010. – 141 s.
6. Kawalerowie i statuty Orderu Orła Białego. 1705–2008 / Opracowała M. Męclewska. – Warszawa: Zamek Królewski w Warszawie, 2008. – 361 s.
7. Methodus mittendi epistolas ad conventus, residentias, hospitia, et missiones fratrum, ac monasteria monialium totius Cismontanae minorum reformatorum familiae tum ad coenobia Terrae Sanctae... – [S. l., non post 1765]. – 74 p., [6] f.
8. *Niesiecki K.* Herbarz poslki... powiększony dodatkami z późniejszych

autorów... i wydany przez J. N. Bobrowicza. – T. 6. – W Lipsku, 1841. – 588 s.

9. *Paszkiewicz U.* Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: Spis za lata 1553–1939. – Warszawa, 1996. – 96 s.

10. *Paszkiewicz U.* Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej: Spis za lata 1510–1939. – Warszawa, 1998. – 260 s.

11. *Paszkiewicz U.* Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku: Suplement 2. – Poznań, 2006. – 636 s.

12. *Pidtypczak-Majerowicz M.* Biblioteki i bibliotekarstwo ma wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. – Wrocław, Uniwersytet Wrocławskie, 1996. – 190 s. (Acta Universitatis Wratislaviensis № 1815).

13. *Radziszewski F.* Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych. – Kraków, 1875. – 124 s.

14. *Różycki Ed.* Książka polska i księgozbiory we Lwowie w epoce renesansu i baroku. – Wrocław: Ossolineum, 1994. – 270 s.

15. *Krzemieniec S. F.* // Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / Wydany pod red. Filipa Sulimierskiego ta in. – Warszawa, 1883. – S. 776–780.

16. [*Sobieszcański F. M.*] Kleczewski (Stanisław) // Encyklopedia powszechna. – Warszawa, 1863. – T. 14. – S. 757.

17. *Stecki T. J.* Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym. – Serya 2-ga. – Lwów, 1871. – VI, 472 s.

УДК 094.5(477)''15'':2-526.6:027.021

Наталія Бондар,

старш. наук. співроб. відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ,
канд. іст. наук

СТАРОДРУКИ XVI ст. З МОНАСТІРСЬКИХ ЗБІРОК У ФОНДАХ НБУВ

Матеріалом для підготовки публікації послужили 54 примірники кириличних стародруків із 22 збірок православних, греко-католицьких та старообрядницьких монастирів насамперед України, також Білорусі, Литви, Росії, Герцогвини, виявлені в процесі дослідження у фондах НБУВ. Проаналізовані стародруки демонструють широкий спектр різних цінних особливостей – записів власників, штампів, печаток, наліпок, екслібрисів та суперекслібрисів, маргінальних потекстових записів, пом'яників, вставних гравюр, самобутніх оправ, уривків інших видань, виявлених під оправами, тобто зосереджують в своєму складі й історію окремих монастирських збірок, подекуди висвітлену тими гранями, які не відкладаються в архівних документах, а також історію стародруків як комплексних книжкових пам'яток.

Ключові слова: кириличні стародруки, книжкові пам'ятки, монастирські бібліотеки, фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Національна бібліотека України на сьогоднішній день володіє книжками із багатьох монастирських збірок. Одні із них відомі дослідникам як окремі комплекси, їх доля та склад так чи інакше потрапляють у поле зацікавлень книгознавців, істориків, бібліографів. Інші ж розпорошені, практично не досліджені, і не знаходять зацікавлення у фахівців. Частина з цих збірок надходили безпосередньо до бібліотеки, інші влилися в її фонди опосередковано у складі інших збірок, або ж поодиноких примірників. Загалом у фондах НБУВ за її 90-річну історію накопичено книжкові пам'ятки із кількох сотень монастирських збірок різної конфесійної приналежності. Монастирі упродовж їх функціонування були осередками книжності, по мірі можливостей дбали про книжкові збірки та коло книг літургійного вжитку, приймали книжкові надання, вклади на спомин душі, успадковували приватні бібліотеки ченців, церковних ієрархів, тримали при собі скрипторії, друкарні, палітурні, школи, тобто акумулювали в собі